

DE LAATSTE OORLOG VAN HET KASTEEL

KASTELEN EN BUITENPLAATSEN IN DE TWEEDE WERELDOORLOG

Essay 'Dag van het Kasteel 2020' | Hanneke Ronnes en Conrad Gietman

Het laatste licht van de oude tijd

2

Kastelen zonder bewoners

4

Bolwerken van Duitse macht

5

Aanpassing en verzet

7

Erfgoed van de oorlog

9

Het jaar van de vernietiging

10

Anton Mussert en Max graaf de Marchant et d'Ansembourg tijdens de Limburgse volksdag van 1941 op Amstenrade. Beeldbank WO2 – NIOD, Amsterdam

Dit essay wordt u aangeboden door de Nederlandse Kastelenstichting (NKS). Het is door prof. dr. Hanneke Ronnes en dr. Conrad Gietman geschreven in het kader van het Dag van het Kasteel 2020 thema, *Bezet en Bevrijd: kastelen en buitenplaatsen 1940-'45*.

Verhalen over de cultuurhistorie van onze kastelen, buitenplaatsen en hun omringende tuinen, parken, bossen en landerijen wordt meestal sterk vereenzelvigd met de geschiedenis en leefwijze van de adel en de elite. Deze benadering doet dit mooie erfgoed, haar betekenis in de Nederlandse geschiedenis, en haar bezoekers te kort. De NKS brengt hierin verandering door elk jaar voor het landelijke publiekevenement *Dag van het Kasteel* een nieuw, actueel en prikkelend thema te kiezen. We geven met dit thema context aan dit erfgoed en halen meerstemmige verhalen boven. Dit laat de hedendaagse relevantie van dit erfgoed zien. Dat is nodig om dit erfgoed de connectie met het heden en een zich ontwikkelend breder historisch besef te laten maken. En ook om de mensen die niet vanzelf belangstelling voor dit erfgoed hebben te interesseren.

Het thema is de blik waarmee de NKS op zoek gaat naar (ver)nieuwe(nde) verhalen. Een zoektocht waar we ook de academische wereld bij willen betrekken. Daarom nodigen we elk jaar de wetenschap uit te reflecteren op het thema. Om hun inzichten over kastelen en buitenplaatsen in connectie met het thema te delen. Dit doen we doelbewust omdat we het thema ook breder willen agenderen. Met het essay hopen we onderzoekers op het idee te brengen om wellicht dieper te graven naar het thema dan de context van Dag van het Kasteel mogelijk maakt.

Ronnes en Gietman laten met hun essay zien dat de historie die kastelen en

buitenplaatsen in zich dragen vooral laten zien wie wij zijn. Ze houden ons een spiegel voor. Dat wordt duidelijk in het beeld dat de auteurs schetsen van hoe in de afgelopen 75 jaar tegen dit erfgoed in de context van de Tweede Wereldoorlog is aangekeken. Daar laten ze het niet bij. Ze zijn kritisch en vullen het bestaande beeld aan met (gevoelige) niet eerder benoemde onderwerpen. Daarmee bewust een discussie aanwakkerend. Dit erfgoed wordt hierdoor tot een plek waar verschillen van mening mogen samenkomen.

Ik hoop dat u dit essay met net zoveel interesse leest als ik. Vooral hoop ik dat het u nieuwsgierig maakt. Zodat u op Dag van het Kasteel, Tweede Pinksterdag, maandag 1 juni a.s. een van de deelnemende kastelen en buitenplaatsen bij u in de buurt zult bezoeken. Om zo zelf te ervaren wat zich op die plek destijds heeft afgespeeld. U vindt het hele programma op dagvanhetkasteel.nl

Maar vooral hoop ik dat u op Dag van het Kasteel ervaart dat kastelen en buitenplaatsen samen met hun tuinen, parken en landerijen onderdeel zijn van het Nederlandse landschap en ons land mooier maken. Hoe meer mensen hiervan doordrongen zijn hoe groter het draagvlak voor behoud van dit prachtige erfgoed zal worden.

Ik wens u, namens het hele Dag van het Kasteel team, een mooie Tweede Pinksterdag toe.

Heidi van Limburg Stirum, directeur Nederlandse Kastelenstichting april 2020

De eerste Oorlogswinter: de familie Beelaerts van Blokland voor De Hemelse Berg. Coll. Gelders Archief, Arnhem

De ondergang van de Nederlandse landadel in de twintigste eeuw, dat is het spannende decor van *Het overspelige gras*, een van de laatste romans van de in 2005 overleden schrijver Louis Ferron.

De wereld van kastelen, landgoederen, stoeterijen, familietrots en plichtsbesef, en de tegenstelling tussen oud en nieuw geld bieden een passende ambiance voor een schrijver die zichzelf het liefst omschreef als een 'achteruitstrevend mens'.¹ In de openingsscène ziet de jonge Eduard van Lookeren, telg uit een Gelderse adellijke familie, hoe zijn vader wordt getroffen door een omvallende boom en in één meedogenloze beweging wordt begraven onder een 'angstwekkend gekraak van brekende takken en machtig orgelend bladergeruis'. De omvallende boom staat voor de ondergang van de Van Lookerens. In het vervolg van de roman wordt hun trotse stamboom in drie generaties geveld. De laatste, homoseksuele, telg van de familie woont niet meer in het voorouderlijke kasteel, maar op de hooizolder van het koetshuis. Het huis zelf is inmiddels een conferentieoord waar zakenlui vergaderen en financiële deals sluiten. De Tweede Wereldoorlog is in Ferrons roman het brandpunt van de hele twintigste eeuw, het tijdvak waarin de Van Lookerens hun landgoed, hun geld en hun eer verliezen. Een dramatisch moment in *Het overspelige gras* is de confiscatie van de paarden op het kasteel van de Van Lookerens door de Duitse bezetter. Gebogen staand over de palissade van de leeggehaalde manege staart Eduard in het niets en stelt hij verslagen vast dat zonder paarden het licht gedoofd is. Wanneer we naar de lotgevallen van Nederlandse kastelen en buitenplaatsen in de afgelopen honderd jaar kijken, dan zien we dat de oorlog voor veel buitens een onherstelbare breuk in hun geschiedenis betekende, en niet zelden zelfs het einde van die geschiedenis. Vooral in Limburg en Gelderland werden vanaf augustus 1944 tientallen kastelen zwaar beschadigd of

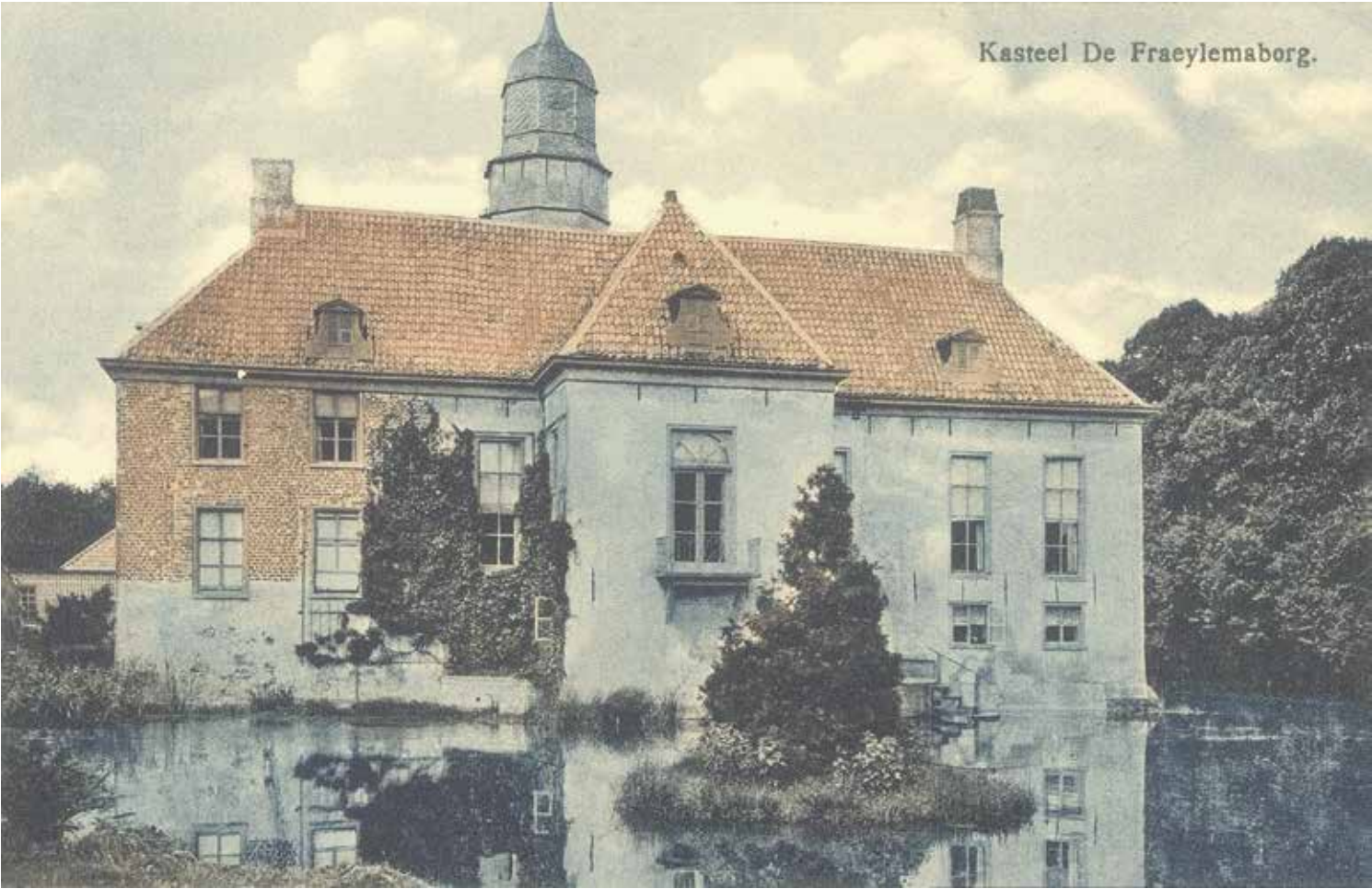
volledig verwoest door vliegtuigbommen en kanonvuur – minstens zo meedogenloos als de omvallende boom die een einde maakte aan het leven van Eduard van Lookerens grootvader.

Tientallen jaren lang was 'de Oorlog' een thema dat maar weinig aandacht kreeg in de literatuur over kastelen en buitenplaatsen, en dat soms nadrukkelijk werd verzwegen. Nog in 2003 bleef in het door de Nederlandse Kastelenstichting uitgegeven boek *Amstenrade* het oorlogsverhaal van de toenmalige kasteelheer, de door de Duitsers als commissaris van Limburg aangestelde NSB'er Maximiliaan graaf de Marchant et d'Ansembourg, onbenoemd. De graaf figureert slechts als een 'actief bestuurder', een man die zich inzette voor het behoud van zijn voorouderlijke erfgoed.² Schrijven over collaboratie, verraad en antisemitisme lag binnen het genre van kasteelboeken kennelijk nog heel gevoelig, vooral als de kinderen van daders nog in leven waren. Pas in de laatste jaren is er wat dat betreft een voorzichtige kentering zichtbaar, een ontwikkeling die – met vertraging – aansluit bij de opeenvolging van narratieven in de beeldvorming van de Tweede Wereldoorlog die Rob van der Laarse en Rob de Vree in hun *De dynamiek van de herinnering* onderscheiden. In eerste instantie was er, zo stellen zij, nauwelijks aandacht voor gebeurtenissen die niet pasten binnen de verhalen van heldenmoed en nationale wederopstanding. Vanaf de jaren 1960 ontstond er eindelijk meer aandacht voor de slachtoffers van de oorlog, vooral de Joodse gemeenschap. Het huidige tijdsgewricht kenmerkt zich door een nieuwe perspectiefwisseling waarbij 'terrascapes' en 'dadererfgoed' sterker voor het voetlicht worden gebracht. Daartoe behoren ook kastelen en buitenplaatsen.³

HET LAATSTE LICHT VAN DE OUDE TIJD

Al ver voor de Tweede Wereldoorlog waren de hoogtijdagen van het klassieke buitenleven in Nederland voorbij. Als je oude foto-albums uit de jaren rond 1900 doorbladert, zie je de opgepoetste wereld van de *belle époque* voor je.

De albums tonen een onophoudelijke stroom herinneringen aan dejeuners, diners, uitstapjes, autorally's, bruiloften, familiebezoeken, jachtpartijen, tennis- en golfwedstrijden, kuuroorden, dierbare huisdieren, personeelsleden en paarden, maandenlange reizen door de Mediterranee of Indië, enzovoorts. Het leven van de Van Pallandts op Duinrell bijvoorbeeld straalde in deze jaren nog een werkelijk aristocratische grandeur uit. De wintermaanden bracht de familie door in haar stadshuis aan het Korte Voorhout in Den Haag. Zodra de lente aanbrak, verplaatste ze zich naar haar buitenplaats bij Wassenaar, waar dan in augustus de verjaardag van mevrouw werd gevierd met een feest voor het personeel en een groots vuurwerk voor alle dorpsgenoten als afsluiting.⁴ Ook de kerstviering moest de harmonie tussen 'hoog' en 'laag' op Duinrell benadrukken. In de eetkamer mochten de arbeidersgezinnen van het landgoed meedoen aan een gemeenschappelijke maaltijd, ze zongen kerstliedjes en kregen cadeaus. Zo ging het er op veel buitenplaatsen aan toe. Kerstmis symboliseerde, zoals Ileen Montijn eens stelde, de 'idylle van eensgezindheid in en rond "het grote huis"'.⁵ Maar de glanzende façades van rijkdom en harmonie konden niet verhullen dat de culturele en politieke hegemonie van adellijke en patricische buitenplaats- en landgoedeigenaren sinds het einde van de negentiende eeuw wankelde. De ingrijpende veranderingen in het politieke bestel, de opkomst van nieuwe, verzuilde elites, de emancipatie van de arbeidersklasse, de landbouwcrisis, de industrialisatie, de introductie van progressieve belastingtarieven en de opkomst van de massacultuur zorgden ervoor dat het steeds meer families moeilijker viel hun traditionele levensstijl voort te zetten en zich in hun politieke en hun bestuurlijke posities te handhaven. Het einde van de Eerste Wereldoorlog en de revoluties die in de nasleep daarvan overal in Europa uitbraken en de oude maatschappelijke orde ineen deden storten,

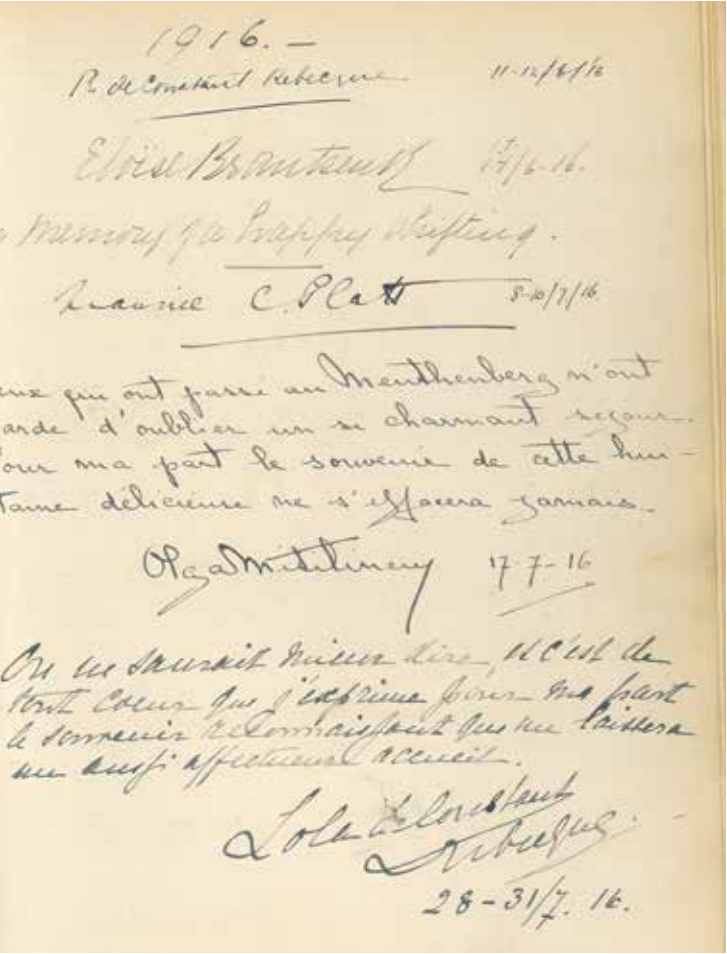

De Fraeylemaborg op een ansichtkaart uit de jaren 1920. Coll. Groninger Archieven

maakten dat ook hier, in Nederland dus, de posities van de adellijke en patricische families niet langer vanzelfsprekend waren. Toen Evert Jan Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren, telg uit een Groningse notabelfamilie en kasteelheer van de Fraeylemaborg, in 1917 solliciteerde naar het burgemeesterschap van Sappemeer, stuitte diens voordracht op een verzet dat een of twee generaties eerder nog bijna ondenkbaar zou zijn geweest. De weerstand leefde niet alleen in de gemeente zelf, waar de socialisten de meerderheid in de raad hadden, maar ook in het parlement. Tijdens een begrotingsdebat in 1918 verwees een Tweede Kamerlid uitdrukkelijk naar de kwestie en stelde dat het burgemeesterschap kennelijk werd gezien als een ornament waarvoor 'mensen op kasteelen' uiterst bruikbaar waren.⁶

In de jaren 1920 werden de problemen voor iedereen zichtbaar. Zo had de beslissing van het communistische regiem in Rusland om alle buitenlandse schulden te annuleren desastreuze gevolgen voor sommige families. De Van Westerholts op Hackfort bijvoorbeeld verloren in één klap bijna de helft van hun vermogen, omdat hun aandelen in Russische spoorwegen waardeloos waren geworden.⁷ Zelfs de allerrijkste oude families, zoals de Van Heeckerens op kasteel Ruurlo, slaagden er nog nauwelijks in hun uitgestrekte landgoed voldoende op te laten brengen om de kosten voor het onderhoud van hun kasteel en park en hun adellijke levensstijl te dekken.⁸ De grootste kostenposten op Ruurlo waren arbeidslonen voor het onderhoud van de tuin en het huis, en personele belastingen (een fiscale heffing op 'uiterlijke tekenen van welstand', zoals de grootte en

inrichting van het huis). Ook aan de jacht werd ieder jaar veel geld uitgegeven, net als aan auto's (met chauffeur). Representatie was altijd een eerste vereiste geweest om mee te doen in de hoogste kringen, en het zal veel adellijke en patricische families moeilijk zijn gevallen om het oude weeldevertoon terug te brengen naar een meer ingetogen vorm van statusconsumptie. Maar in de crisisjaren was de beslissing om dit te doen onontkoombaar. Er moest bijvoorbeeld worden bezuinigd op de lonen van arbeiders en de omvang van het dienstpersoneel. Op Schoonheten in Salland poetste de chauffeur nu ook de schoenen en het zilver en het kindermisje beredderde voortaan de kleding van mevrouw.⁹ Elders probeerde men op een andere manier een oplossing te zoeken. Landgoed Duinrell werd in 1935 opengesteld voor dagjesmensen. Aan de poort verkocht de huisknecht kaartjes voor 15 cent. Bezoekers mochten wandelen in het park en iets drinken in de schaapskooi die was omgebouwd tot een theetuin met tabak- en drankvergunning. Het landgoed bood ook plaats aan openluchtvoorstellingen, padvindrskampen, motorcrosses en paardenraces. Velen spraken schande van deze uitverkoop. De koninklijke familie gelukkig niet. Enkele dagen voor de inval van de Duitsers nam Prins Bernhard (met het paard Bunny) nog deel aan een militaire cross country voor officieren. Met de invoering van de Natuurschoonwet van 1928 had de Staat geprobeerd landgoedeigenaren tegemoet te komen door ze belastingvoordelen te geven. Het waren vooral adellijke grootgrondbezitters in het oosten van het land die hiervan profiteerden, voor eigenaren van kleinere buitens in het westen was de wet veel minder aantrekkelijk.¹⁰ In de jaren dertig bleek de fiscale druk van personele belastingen en successierechten zo hoog, dat steeds meer kastelen leeg kwamen te staan of moesten worden verkocht. Jonkheer Eugène van Nispen tot Sevenaer beschreef in 1937 in zijn brochure *De nood onzer kasteelen* de situatie alsof het om een ernstige ziekte ging die het nationaal belang schaadde. Een eerste symptoom was de verwaarlozing van het kasteel en zijn naaste omgeving, daarna volgde een tijdelijke sluiting van het huis door de eigenaar, die – nadat hij een paar jaar goedkoper elders zijn intrek had genomen – er niet meer voor voelde de lasten van bewoning weer op zich te nemen. Leegstand leidde tot verval,

2 Twee pagina's uit het gastenboek van de Menthenberg, met bijdragen van gasten van de familie Scheidius uit het jaar 1916. De buitenplaats raakte zwaar beschadigd tijdens de Slag om Arnhem in 1944. Ook het gastenboek bleef niet ongedeerd, getuige het kogelgat op de onderste helft van de pagina. Part. coll.

stelde de auteur, en uiteindelijk vaak tot sloop. In de aankoop van bedreigde kastelen door de Staat of nieuwe rijken zag hij weinig. Ook in stichtingsvormen had hij niet veel vertrouwen. Waar hij wél in geloofde was 'vererfd bezit', berustend op zin voor traditie en patriarchale verhoudingen tussen de kasteelheer en de mensen in de omgeving. Als lid van een commissie van de Nederlandsche Oudheidkundige Bond verzocht hij de regering dan ook om belastingvoordelen voor de particuliere eigenaren.¹¹ Bezorgdheid om de afbraak van de oude orde en onzekerheid over de eigen positie in de moderne wereld droegen ertoe bij dat sommige kasteelheren sympathie voelden voor autoritaire bewegingen die na 1918 opkwamen. In de vroege jaren twintig al hield de Centrale Inlichtingendienst jonkheer Johan Willem Godin de Beaufort in de gaten. De edelman werd ervan verdacht dat hij op zijn kasteel Maarsbergen de ziel vormde van een groepje reactionaire,

inlichtingendienst beschouwde de 'beweging' van aristocratische fascistten dan ook vooral als een 'liefhebberij van reactionaire ontevredenen'.¹² Op hoeveel kastelen en buitenplaatsen men zich in deze jaren op een minder indolente manier aan extreemrechts durfde te committeren, is moeilijk te zeggen. In eerste instantie zullen velen met een zekere waardering en zelfs sympathie hebben gekeken naar het nieuwe regime in Italië, en later naar dat in Duitsland. Heel erg verbazingwekkend is dat niet, want vooral Mussolini mocht aanvankelijk in veel bredere kring op bijval rekenen: in een rondvraag uit 1927 van het liberale *Algemeen Handelsblad* naar de grootste levende persoon op aarde had hij met een waarderingsscore van 66 procent alleen Thomas Edison boven zich. In deze onzekere jaren twintig en dertig, waarin oude waarheden wankelden en een enkeling radicaal afstand van zijn milieu probeerde te nemen door zich tot het communisme te bekeren, leefde er binnen de aristocratie niet

voor dat aristocraten die aanvankelijk hun heil zochten bij de christelijke *house parties* van Buchman, zich later in meer of mindere mate aangetrokken voelden tot de nationaalsocialistische ideologie.¹⁴ De scherpe reacties in de media op het boek van Isabella van Boetzelaer over haar ouders en spraakmakende biografieën over prominente nationaalsocialisten als jonkvrouwe Julia Opten Noort en Maximiliaan graaf de Marchant et d'Ansembourg tonen dat 'foute adel' momenteel op veel aandacht mag rekenen.¹⁵ In deze trend past ook de publiciteit rond Robert Matzens pas verschenen boek over de jeugd van Audrey Hepburn, die als dochter van Ella barones van Heemstra tijdens de bezetting opgroeide in Arnhem.¹⁶ In de gecanoniseerde verhalen over de jonge jaren van de wereldberoemde actrice, die vaak bezoekjes bracht aan kasteel Rosendaal en huis Zypendaal (waar haar grootvader een tijd woonde), ging het tientallen jaren vooral om haar inzet bij het rondbrengen van

Londen vertrok om haar danscarrière voort te zetten, kon haar moeder haar niet vergezellen omdat haar tegoeden waren bevroren. Het zou nog lang duren voordat Ella van Heemstra van collaboratie werd vrijgepleit – dit gebeurde uiteindelijk vooral omdat ze in het laatste oorlogsjaar een neergestorte Engelse piloot in huis verzorgde. Wanneer ze zich precies van het nationaalsocialisme afkeerde, is niet helemaal duidelijk. Waarschijnlijk speelde de executie van haar zwager een doorslaggevende rol. Voor haar dochter zouden de oorlogsjaren altijd ongemakkelijke herinneringen blijven waar ze het liefst over zweeg.

De houding van de Nederlandse aristocratie ten opzichte van het nationaalsocialisme is een thema dat meer studie verdient. Vooral nog lijkt het erop dat het vooral de mindere goden waren die bereidheid toonden om radicale posities in te nemen.¹⁷ De meerderheid, zeker onder de families van grootgrondbezitters,

Schaatsers op de gracht bij kasteel Ruurlo in 1917. Coll. Gelders Archief, Arnhem

Op 3 mei 1940 werd op het landgoed Duinrell in Wassenaar een militaire cross country verreden voor officieren van het Eerste Leger Corps. Een van de deelnemers was Prins Bernhard met zijn paard Bunny. Coll. Nationaal Archief, Den Haag

geweldsbereide geestverwanten. Hun politieke programma volgens de inlichtingendienst: een krachtige regering onder leiding van een rijkskanselier, afschaffing van het (net ingevoerde) algemeen kiesrecht, beperking van de macht van parlement en ambtenaren; versterking van het nationaal gevoel, een krachtig leger en sterke vloot en bestrijding van 'alle roode en democratische theorieën'. Een socialistische krant beweerde in 1925 zelfs dat op Maarsbergen de Eerste Nederlandsche Fascistenorganisatie was opgericht, waarbij afdelingen van een concurrerende fascistische beweging zich zouden hebben aangesloten. Tot meer dan praten kwam men op Maarsbergen trouwens niet. De

alleen bezorgdheid en angst voor de toekomst, maar ook een sterk verlangen naar 'herbezieling' dat nieuwe inhoud aan oude standsidealen zou geven. In dit licht kunnen we de oprichting in 1934 van de Orde der Getrouwe Getuigen van de komende Christus op kasteel Hemmen zien. De orde hield zich in naam weliswaar buiten partijpolitiek, maar sympathiseerde met de NSB.¹³ Veel meer aanhang in de hoogste kringen trokken religieuze 'zieners' uit het buitenland als de Amerikaanse prediker Frank Buchman (de Oxford-beweging) en de Indiase spirituele leraar Krishnamurti, wiens 'sterkampen' op landgoed Eerde duizenden mensen op de been brachten. Het kwam overigens ook

verboden krantjes, haar werk in een ziekenhuis in Velp waar zich Joodse onderduikers schuilhielden en haar dansoptredens waarmee ze geld voor het verzet ophaalde. De aanvankelijke sympathie die Audreys ouders vóór de oorlog voor het nationaalsocialisme koesterden – ze ontmoetten Hitler in 1936 in Berlijn –, was weliswaar bekend, maar Matzens boek maakt duidelijk dat haar moeder nog in de oorlog innige relaties onderhield met de bezetter. Audrey danste zodoende tussen 1942 en 1944 in de Stadsschouwburg van Arnhem voor een volle zaal met Duitse militairen. Toen ze in 1948 naar

voelde zich in de jaren dertig te zeer verbonden met Nederland en Oranje om zulke keuzes te maken. Velen waren ook bereid in de oorlogsjaren offers voor 'koningin en vaderland' te brengen. Al vóór 1940 waren zij die voor het nationaalsocialisme hadden gekozen maatschappelijk in een isolement terechtgekomen, en in eigen kring leidden hun keuzes eveneens tot scherpe afkeuring. Zo zou d'Ansembourg ook na de oorlog gebrouilleerd blijven met zijn drie jongere broers. Twee van hen weigerden zelfs pertinent in de familiegrafkelder van Amstenrade te worden bijgezet.¹⁸

Op 15 augustus 1936 werd op de Oosterhof in Rijssen van jonkheer P.J.M. Coenen een gewestelijke landdag van de NSB gehouden, waarop Anton Mussert een rede hield. Deze foto is waarschijnlijk tijdens deze bijeenkomst gemaakt. De landdag op de Oosterhof was een eenmalige gebeurtenis. Na de dood van de kasteelheer in 1937 verkochten zijn kinderen het huis en landgoed. Coll. Rijssens Museum

KASTELEN ZONDER BEWONERS

De Binckhorst vlak voor de restauratie, omstr. 1936. Coll. Gemeentearchief Den Haag

Al voor 1900 werden onbewoonde, vervallen kastelen beschouwd als bedreigd erfgoed, als huizen die een herbestemming moesten krijgen om ze voor de toekomst te bewaren. Op die manier waren vele tientallen buitens veranderd in een klooster of instelling voor geestelijke gezondheidszorg.

Tijdens het interbellum kregen leegstaande kastelen en buitenplaatsen vooral een herbestemming als internaat, restaurant, hotel, jeugdhoeve, museum of gemeentehuis, soms werd het omliggende park ingericht als stadspark.¹⁹ Andere kastelen bleven tientallen jaren leegstaan voordat de eigenaar uiteindelijk tot verkoop besloot. Zo werd kasteel Oud-Poelgeest in Oegstgeest al sinds 1907 niet meer bewoond. De ongehuwde eigenaresse Arnoldine Willink liet toezicht houden door een tuinman en kwam af en toe met een huishoudster op bezoek vanuit Bennebroek, waar ze een buitenplaats bewoonde die in opdracht van haar grootvader monumentaal was verbouwd. Het teruggetrokken bestaan dat ze daar leidde, werd ieder jaar op haar verjaardag verstoord door leerlingen van de door haar familie gestichte school die een aubade kwamen brengen. Het personeel ontving de jongens en meisjes dan in de orangerie, zijzelf beperkte zich tot het vanuit de verte vanachter een raam vriendelijk toezwaaien van de bezoeker – een zwakke herinnering aan de positie die haar voorouders als ambachtsheren in het dorp hadden bekleed.²⁰ Hoeveel kastelen en buitenplaatsen tijdens het interbellum een herbestemming kregen is nog niet helemaal duidelijk. Het moet om vele tientallen huizen zijn gegaan.²¹ Afbraak van erfgoed voorkomen was vaak de reden voor gemeenten om tot aankoop over te gaan. Het duurde soms dan wel jaren voordat de restauratie ook daadwerkelijk werd aangepakt. Dat

was bijvoorbeeld het geval bij de Voorburgse kasteeltje de Binckhorst, dat de gemeente Den Haag in 1928 aankocht. De Binckhorst verkeerde al decennia in slechte staat en werd inmiddels uitgebaat als pension en café. De gemeente wilde het huis met rijkssubsidie restaureren, maar voorlopig kwam het daar niet van. Ondertussen bleef de Binckhorst uitgebaat als pension. Een van de kamerhuurders was de excentrieke politieke activist Bertus Smit, die zich liever Adalbert Smit of Adalbert Smit van Outvorst noemde (later kwam daar nog de titel 'heer van Hohenlohe Horst' bij). Smit was ooit een idealistische esperantist geweest, maar tijdens een reis naar Mussolini's Italië had hij zich bekend tot het fascisme. Ook die liefde ging al snel over, want een ontmoeting met de nationaalsocialist Ernst Herman ridder van Rappard maakte dat hij zijn heil niet langer bij de Duce zocht, maar in Duitsland. Samen met Van Rappard richtte hij in december 1931 op de Binckhorst de Nationaal-Socialistische Nederlandsche Arbeiders-Partij (NSNAP) op. De edelman en would-be edelman hoopten kennelijk dat het oude kasteel hun nieuwe beweging gezag en autoriteit zou verlenen, en zeker Adalbert Smit toonde zich gevoelig voor de ridderromantiek van de Binckhorst.²² In zijn propaganda benadrukte hij keer op keer dat zijn partij was opgericht in de ridderzaal van een oud kasteel en presenteerde hij zichzelf en zijn aanhangers als de eerste ridders van de nieuwe tijd, die binnenkort een leger van vastberaden strijders zouden aanvoeren.²³ Het was grootspraak van

een 'heel raar mannetje', zoals hij zichzelf later betitelde, dat zich in de ogen van de linkse pers belachelijk maakte, maar de Binckhorst ook een bescheiden plekje in de annalen van het Nederlandse nationaalsocialisme bezorgde.²⁴ De Binckhorst zou snel een toneel van oorlog worden, maar niet op de manier waarop Adalbert Smit het zich had voorgesteld. Nadat in 1938 de restauratie eindelijk was voltooid, kwam het huis leeg te staan.²⁵ Tijdens de mobilisatie bood het onderdak aan een zoeklichtafdeling van de landmacht, die als taak had vijandelijke luchtdoelen op te sporen. Op de eerste oorlogsdag werden drie militairen tijdens een missie door Duitse parachutisten doodgeschoten. Het Nederlandse leger zou tijdens de mobi-

lisatie in veel meer leegstaande kastelen en buitenplaatsen militairen inkwartieren, onder meer achter de Grebbelinie en binnen de vesting Holland.²⁶ Oud-Poelgeest werd gevorderd om onderdak aan artilleristen te bieden. De inkwartiering gebeurde tegen de zin van Arnoldine Willink, die in haar buitenplaats in Bennebroek ook al militairen gehuisvest kreeg en noodgedwongen haar toevlucht zocht in een hotel. Nog tijdens de mobilisatie verkocht ze Oud-Poelgeest aan de gemeente Oegstgeest, onder de voorwaarde dat die er geen krankzinnigengesticht of ziekenhuis van zou maken. 'Het zou altijd zóó geschikt zijn voor Museum of Bibliotheek', stelde ze in maart 1940, vlak voor de verkoop. 'Als het Kasteel maar in waarde en eer wordt gehouden.'²⁷

Ingekwartierde militairen van een afdeling artillerie in kasteel Oud-Poelgeest tijdens de mobilisatie. Coll. Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag

BOLWERKEN VAN DUITSE MACHT

Na de capitulatie werd snel duidelijk dat de Duitse autoriteiten zich aangetrokken voelden door Nederlandse buitens. Kastelen en landgoederen deden hen aan de *Heimat* denken, stelde Yme Kuiper onlangs heel treffend. Memoires van *Wehrmacht*-officiëren bevatten dan ook nogal eens nostalgisch gekleurde verhalen over beleefdheidsbezoeken aan buitens, waarbij overwinnaars en overwonnenen elkaar wederzijds respect betoonden.²⁸

De ontvangsten van Arthur Seyss-Inquart op Clingendael werden door de nazipropaganda breed uitgemeten. SS Bildbericht S. Fritz en LW Kriegsbericht Helmut Pirath; Beeldbank WO2 – NIOD, Amsterdam

Duitse militairen bezochten bekende kastelen ook wel als toeristen, zo valt af te leiden uit het in 1941 verschenen *Der deutsche Soldat erlebt Holland*. Het boekje toont een tekening van het Muiderslot en een foto van Nijenrode gemaakt door een *Gefreiter*. De eveneens voor de *Wehrmacht* bedoelde toeristische gids *Kleine Führung durch die Niederlande* prees De Haar nadrukkelijk aan als museum.²⁹ In hotel Oud-Wassenaar was het al vanaf de zomermaanden van 1940 een komen en gaan van nazi-kopstukken, hoge officieren en buitenlandse delegaties. Het kasteelhotel presenteerde zich tegenover Duitse gasten graag als een *Haus ersten Ranges*.³⁰ De nabijheid van de zee en het strand zal als aanbeveling hebben geholpen. Rijkscommissaris voor de bezette Nederlandse gebieden Arthur Seyss-Inquart verbleef de eerste maanden na zijn

benoeming ook in Oud-Wassenaar. In december nam hij met zijn vrouw en dochter intrek in Clingendael bij Wassenaar, waar de aristocrate Marguërite Mary barones van Brienens acht jaar eerder nog de Engelse kroonprins Edward had ontvangen. In de zomermaanden was de uit de zeventiende eeuw stammende buitenplaats flink opgeknapt, waarbij de serre aan de rechterzijde van het huis verbouwd was tot een groot vertrek dat onder meer als eetkamer en concertzaal ging dienen.³¹ Op Clingendael zou Seys-Inquart hooggeplaatste nazi's als *Reichsführer*-SS Heinrich Himmler onthalen, recepties, diners en feesten geven en ook culturele manifestaties met een propagandistische strekking houden. Zo werden in juni 1941 Duitse en Nederlandse kunstenaars voor een theepartij uitgenodigd. De Rijkscommissaris liet zijn gasten niet alleen trakteren op thee en voordrachten over

onder meer de rol van de vrouw in de samenleving, maar ook op een wandeling door de Japanse tuin en een optreden van een volksdansgezelschap in Volendamse klederdracht.³² De keuze van de Rijkscommissaris voor Clingendael als residentie was overigens heel overwogen geweest. Terwijl vlak na de overwinning het Duitse ambtenarenapparaat beslag liet leggen op regeringsgebouwen, zag Seyss-Inquart er bijna demonstratief vanaf om in Paleis Noordeinde te gaan wonen – dit om niet onnodig weerstand bij de Nederlandse bevolking op te wekken. Clingendael was niet overdreven protserig maar wel representatief en passend bij zijn statuut. Tot het eind van de oorlog behield Seyss-Inquart een voorkeur voor kastelen en landhuizen als residentie en hoofdkwartier. Na Dolle Dinsdag vestigde hij zich aanvankelijk op Spelderholt bij Apeldoorn, later betrok hij met zijn staf Twickel in Twente.³³

Anton Mussert en Max graaf de Marchant et d'Ansembourg tijdens de Limburgse volksdag van 1941 op Amstenrade. Beeldbank WO2 – NIOD, Amsterdam

Clingendael was niet het enige gevorderde of geconfisqueerde landhuis dat in de oorlogsjaren een symbool van Duitse macht werd. De swastikavlag wapperde op veel meer plekken, waardoor geconfisqueerde en ingevorderde kastelen en buitenplaatsen (en villa's) onder het 'dadererfgoed' een niet onbelangrijke plaats innemen. In zekere zin vervulden kastelen tijdens oorlog dus dezelfde rol die ze hadden toen ze eeuwen eerder werden gesticht. Waren ze toen representaties in steen van de eer en macht van hun adellijke bouwheren geweest, nu maakten ze deel uit van de enscenering van de nazi-heerschappij en ideologie. Hoeveel kastelen en buitenplaatsen op enige manier een plek in het bezettingsapparaat innamen, is nog niet helemaal duidelijk. Een inventarisatie uit 2011 in opdracht van de Nederlandse Kastelenstichting leverde maar liefst 90 landhuizen op die de Duitsers in 1945 uitgewoond of met grote schade achterlieten. Het gaat dus om een zeer aanzienlijk aantal, waarbij we de belangrijke aantekening moeten maken dat de bestaande leegstand de bezetter ontegenzeggelijk in de kaart heeft gespeeld. In de provincie Utrecht werd in Dennenburg (Driebergen) een hoofdkwartier van de *Sicherheitsdienst* gevestigd, in Canton en in Peking (Baarn) een depot voor Joodse roofbuit, terwijl Sterkenburg (ook in Driebergen) als legeropslagplaats diende. Cronenburg (Loenen aan de Vecht) bood onderdak aan Duitse officieren, op Sparrendaal (Driebergen) werden feestjes voor militairen gehouden.³⁴ In het vlak voor de oorlog door het Nederlandse leger aangelegde en na de capitulatie in beslag genomen barakkencomplex De Boskamp op Landgoed Den Treek richtten de Duitsers het beruchte kamp Amersfoort in. In Gelderland deed kasteel De Vanenburg (Putten) dienst als Joods werkkamp. De Cannenburch huisvestte vanaf juni 1941 een zomerkamp voor journalisten dat de Nederlandse pers

voor de nationaalsocialistische *Weltanschauung* moest zien te winnen en ook bedoeld was om de onderlinge 'kameraadschap' te bevorderen. Het voormalige sociaaldemocratische vakantieoord Avegoor bij Ellecom werd al in september 1940 gevorderd, acht maanden later vestigde de Nederlandse SS er een opleidingsinstituut, waar cursisten ideologische vorming en paramilitaire training kregen. Landhuis en park boden een idyllisch decor voor propagandafoto's van de NSB. Buiten beeld bleven de Joodse dwangarbeiders die hier in 1942 onder onmenselijke omstandigheden dwangarbeid verrichtten, waarna ze op transport werden gezet naar Westerbork.³⁵ Kastelen waarin een gemeentehuis was gevestigd, kregen vanaf 1943 min of meer vanzelf een vijandelijke signatuur, toen steeds meer voor de oorlog benoemde burgmeesters door collaborateurs werden vervangen. Andere buitens namen een minder prominente plaats in het bezettingsapparaat in, maar hadden wel degelijk betekenis voor de Duitsers, als ziekenhuis, bordeel, opslagplaats, gijzelaarskamp, kostschool of vakantieoord. In 1943 stelde Seyss-Inquart landgoed Wiersse in Vorden als jachthuis ter beschikking aan zijn *Beauftragte* in Gelderland. Deze gebruikte het landgoed niet alleen om er te jagen, maar ook voor ontvangsten, diners en drinkgelagen (later zou, zeer tegen zijn zin, de staf van een SS-pantserdivisie het huis vorderen). Hoe het er op de Wiersse aan toe ging weten we dankzij een naoorlogs pamflet van de excentrieke Vivian baron Brantsen en een dagboekje dat een pachter van de in Engeland verblijvende eigenaresse bijhield. Brantsen meldt geamuseerd hoe in maart 1944 een diner voor NSB-burgemeesters uit de omtrek uitliep op een hilarische vertoning omdat de gasten niet wisten hoe ze zich hoorden te gedragen: 'Zij keken elkander aan hoe of zij eten moesten, met vork, lepel of mes.' Om tien uur ver-

trokken de burgemeesters weer, stomdronken van de wijn uit de geplunderde wijnkelder. Ze waren aan komen rijden op de fiets, maar moesten op een kar weer naar huis worden gebracht.³⁶ Niet alleen gevorderde en geconfisqueerde buitens stonden symbool voor de macht van de Duitse bezetter. Ook enkele particulier bewoonde kastelen en buitenplaatsen zouden na de oorlog voor veel mensen verbonden blijven met een duister verleden. Het bekendst is wel Amstenrade in Zuid-Limburg, dat al voor de oorlog bekendstond als een 'zwart kasteel'. Marechaussee en veldwacht hadden er nog in april 1940, vlak voor de Duitse inval, met veel machtsvertoon huiszoeking verricht – de autoriteiten verdachten kasteelheer Maximiliaan graaf de Marchant et d'Ansembourg ervan wapens verborgen te houden. In de bezettingsjaren waren kasteel en park herhaaldelijk het toneel van nationaalsocialistische manifestaties. In augustus 1940 ontving d'Ansembourg op een Limburgse NSB-'volksdag' Anton Mussert, die onder 'luide fanfares' en 'hoezee-geroep' in het park een redevoering hield.³⁷ In 1941 werd het *schwart graöfke* benoemd tot commissaris in Limburg, en in die hoedanigheid duikt zijn naam telkens op in krantenberichten over bezoeken van nazileiders aan zijn provincie. In augustus 1942 bijvoorbeeld woonde d'Ansembourg op kasteel Hoensbroek de opening bij van een jeugdkamp van de Nederlandsche Volks Dienst.³⁸ In dezelfde maand was Amstenrade opnieuw het toneel van de Limburgse Volksdag. Vanaf het bordes van het kasteel nam Mussert marcherende afdelingen van onder meer de NSB, de Nederlandse SS, de Jeugdstorm, de *Hitlerjugend* en *Bund Deutscher Mädel* een defilé af, d'Ansembourg sprak een kort openingswoord voor de gevallen vrijwilligers aan het Oostfront en Rost van Tonningen hield een van antisemitisme doordrenkte toespraak.³⁹

Appel op de opleidings-school voor de Nederlandse SS. Beeldbank WO2 – NIOD, Amsterdam

AANPASSING EN VERZET

Vendelzwaaien bij de net gerestaureerde Doornenburg tijdens de Druivenmars, 31 oktober 1940. Coll. Gelders Archief, Arnhem

Historici die over de bezettingsjaren schrijven, zien tegenwoordig naast slachtoffers en daders vooral omstanders. De meeste mensen kunnen we zo noemen, zeker in de eerste jaren van de oorlog toen, vooral op het platteland, het dagelijkse leven gewoon door leek te gaan.

In veel gevallen bleven ook de gebouwen en parken van kastelen en buitenplaatsen ongemoeid. In 1942 liet de ANWB de wandelgids *Landgoederen in Nederland* drukken: een lange lijst met honderden landgoederen, die keurig per gemeente waren gerangschikt. Voor al die landgoederen vermeldde de gids de bezienswaardigheden (met speciale aandacht voor boomsoorten) en de wijze van openstelling. Soms was de toegang vrij. In andere gevallen konden wandelaars hun ANWB-wandelbewijs als passe-partout tonen, of hun ledenpas van Het Geldersch Landschap of Het Utrechtsch Landschap. Het kwam ook voor dat ze hun kaartjes moesten kopen bij de eigenaar, de tuinman of de werkbaas, of zich vooraf in verbinding dienden te stellen met een derde persoon (voor De Nemelaer in Oisterwijk was dat bijvoorbeeld een advocaat in Den Bosch). Wie nu de wandelgids doorbladert, zal zich erover verbazen dat er over de oorlog nauwelijks wordt gerept – met uitzondering dan van de verwijzing naar de ‘bijzondere omstandigheden thans’ die moesten verklaren waarom topografische 1:25.000 kaarten niet beschikbaar waren. Voor landgoed Den Treek vermeldt de gids als bijzonderheid alleen: ‘loof- en naaldhout; afgewisseld door heide’; over Kamp Amersfoort werd gezwezen. Bezoekers van de Cannenburch konden op het kasteel voor 25 cent een dagkaart kopen en het ‘loofhout (prachtige eiken en beuken)’ en de ‘vijvers (karpers)’ bewonderen. Sommige dagjesmensen zijn tijdens hun wandeling

vast gestuit op de journalisten die hier nationaalsocialistische scholing kregen.⁴⁰ Voor de eigenaren van kastelen en buitenplaatsen was het niet zo eenvoudig toeschouwer te blijven. In plattelandsgemeenschappen belichaamden ze nog altijd macht en gezag, en daarnaast was het door de bestuurlijke ambten die ze vervulden bijna onmogelijk zich als buitenstaander op te stellen. Hun ruime woonhuizen sprongen bovendien in het oog bij de bezetter, ook vanwege hun statuur en representativiteit. Anderzijds was het zo dat vanuit verzetskringen vaak een beroep op hen werd gedaan – juist vanwege hun verbondenheid met het koninklijk huis, hun connecties en financiële mogelijkheden en het morele gezag dat zij verpersoonlijkten.

Na 1942 kwam in de provincie het dagelijkse leven meer en meer onder druk te staan door maatregelen van de bezetter en schaarste op allerlei terreinen. Ook op een buiten als de havezate Oldengaerde bij Dwingeloo liet de oorlog zich nu niet langer wegdenken. Zo tikte de nationaalsocialistische Landstand in 1943 de oude weduwe van Aalt Willem Westra van Holthe, de enige bewoner van het huis, op de vingers omdat ze geen gehoor gaf aan de oproep tot verkoop van hakhout – dit hout diende niet alleen als brandstof maar ook voor het aanleggen en verstevigen van tankgrachten en tankvallen. Ook de exotische krentenstruiken op het landgoed leverden getouwtrek op, omdat van hun bladeren surrogaatthee kon worden gemaakt. Kort

nadat de boswachter in datzelfde jaar illegale plukkers in het bos had betrapt, kreeg de oudste zoon van de weduwe het dwingende advies van een theesurrogaatfabrikant om het plukken tegen een vergoeding wél toe te laten. Westra van Holthe zag hier niets in en slaagde erin een overeenkomst te sluiten met een andere firma, die de bladeren van de krentenstruiken wilde gebruiken voor surrogaattabak.⁴¹

Na de dood van de weduwe Westra van Holthe eind 1943 lieten haar kinderen toezicht houden op het landgoed door Christina Constance Wurfain, weduwe van luitenant-generaal Hasselman die wegens verzetsactiviteiten was gefusilleerd. Ze moest machteloos berichten hoe in het bos veel bomen werden gekapt voor de aanleg van tankwallen. Het huis zelf werd verhuurd aan een vrouw uit Zeist, door mevrouw Hasselman spottend ‘Sibbeltje’ ge-

De eerste Oorlogswinter: de familie Beelaerts van Blokland voor De Hemelse Berg.

Coll. Gelders Archief, Arnhem

Dagelijks leven in de oorlog: Louise Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren in de kleine zaal van de Fraeylemaborg, 5 juni 1942. DiaArchief Mr. A. Hustinx, Beeldbank WO2 – NIOD, Amsterdam

noemd. Naar het schijnt bracht de nieuwe huurder ook twee zussen mee. Niemand kon het vinden met de drie vrouwen, die ervan werden verdacht intieme omgang met Duitse officieren te hebben. Ook met een van de dochters Westra van Holthe kreeg Sibbeltje ruzie, toen ze meende dat ze in de kerk van Dwingeloo plaats mocht nemen in de herenbank van de havezate. In het laatste oorlogsjaar was het op Oldengaerde bovendien een komen en gaan van Duitse soldaten. Niet alle officieren waren

even verrukt over het huis. De opperbevelhebber West bestempelde de havezate in oktober 1944 na een bezichtiging als te primitief. Toch zou Oldengaerde verschillende keren onderdak aan militairen bieden. Begin december meldde mevrouw Hasselman dat het huis overvol was en de stemming daardoor beneden nul. Vlak voor de Bevrijding kwamen nog één keer Duitse militairen langs, maar uiteindelijk bleef echte invordering uit. Het huis was te koud en de drinkwatervoorziening te slecht. Op 6 mei

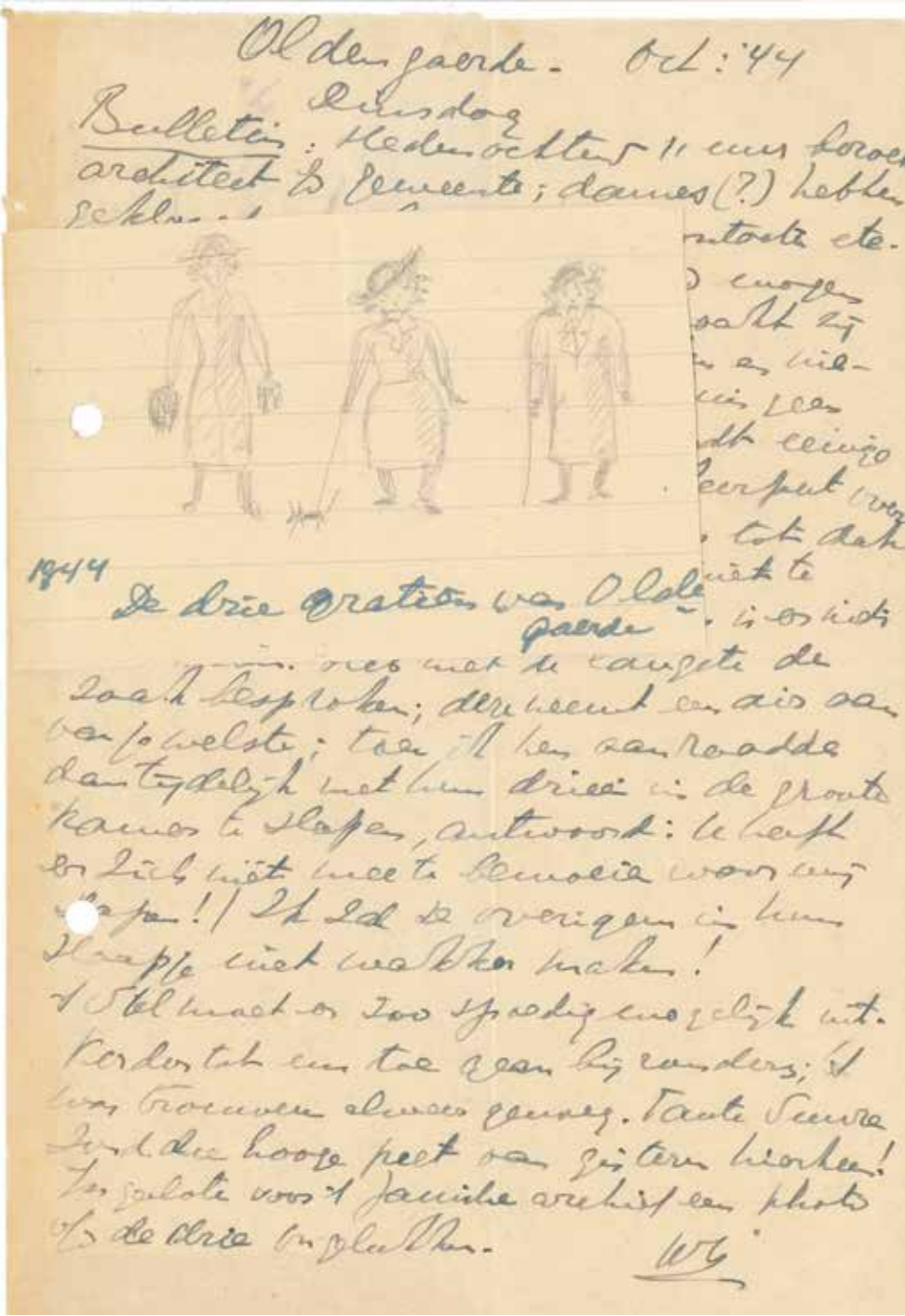
kon men op Oldengaerde eindelijk, net als in de rest van Nederland, de bevrijding vieren. In de tuin werd een grammofoon gezet en het Wilhelmus gespeeld.⁴² De havezate in Dwingeloo deed voor zover bekend niet dienst als onderduikadres, maar veel andere kastelen en buitenplaatsen wel. Niet zelden hielden zich daar tegelijkertijd ook Duitsers op. Op kasteel Waardenburg verbleven in de laatste maanden van de oorlog vermoedelijk zowel evacués en onderduikers

als officieren van de *Wehrmacht*. In de zaal van de middenvleugel werd voor zowel de Duitsers als de evacués gekookt. Eén evacuë smokkelde eten mee voor de onderduikers.⁴³ Op kasteel Heukelum hielden zich in de laatste oorlogswinter vijf onderduikers op uit het Betuwse dorp Beesd naast ongeveer honderd militairen (onder hen bevonden zich ook Russische krijgsgevangenen die dienst bij de vijand hadden genomen om de hongerdood te ontlopen).⁴⁴ Een andere gast op het kasteel

was Anna de Brauw geboren barones van Heeckeren van Brandsenburg, die met haar pasgeboren zontje vanwege de oorlogsom-standigheden niet kon terugkeren naar haar huis in Driebergen. Ze bracht die winter de meeste tijd door in een klein kamertje naast de badkamer, waar het nog een beetje warm te houden was. Van gordijnen maakte ze winter-kleertjes voor haar kind. Een huiveringwekkend onderduikverhaal speelde zich af op het Gelderse kasteel Molecaten, dat werd bewoond door Adolphine barones van Heeckeren.⁴⁵ De barones bewoog zich in een uitdrukkelijk antinazistisch net-werk.⁴⁶ Haar zoon Walraven was betrokken bij het studentenverzet en op Molecaten verborg hij samen met zijn broer Eric Joodse onder-duikers. Hiertoe behoorde een echtpaar met twee kinderen, die zich verschansten in zelf gebouwde schuilhutten in een dicht lariksbos achter de woning van de bosbaas. Begin 1944 werd het Joodse gezin ontdekt, waarna de ouders met hun kinderen op de vlucht sloegen. Er volgden verrassend genoeg geen represail-les en het gezin keerde zelfs weer terug naar de hut, waar de ouders om veiligheidsredenen werden gescheiden van hun kinderen. Toen de man en vrouw meerdere keren heimelijk hun schuilplaats verlieten om te informeren hoe het met de kinderen ging, moesten ook hun verzorgers onderduiken. Er ontstond een gevaarlijke situatie toen ze eisten als gezin te worden herenigd. Als dat niet gebeurde, zou-den ze zichzelf aangeven en de namen van de betrokken verzetsleden prijsgeven. Na beraad op Molecaten besloot het verzet de twee vol-wassen onderduikers te doden. Nog dezelfde nacht volgde uitvoering van dat besluit. De trieste voorzorgsmaatregel verhinderde niet dat later alsnog tien Joodse onderduikers door de *Grüne Polizei* op het landgoed werden ontdekt. Zij werden direct op transport naar Auschwitz gezet. Enkele jaren geleden benadrukte Yme Kuiper dat in de oorlogsjaren aanzienlijk meer edelen voor verzet tegen de bezetter kozen dan

voor collaboratie. In dit verband wees hij niet alleen op de band met het koningshuis en vaderlandsliefde als motivatie voor adellijke verzetsstrijders, maar ook op het belang van officiersnetwerken binnen de illegaliteit (de Ordedienst).⁴⁷ Wanneer we naar de kleinere kring van kasteel- en buitenplaatseigenaren en hun verwanten kijken, dan is het beeld waarschijnlijk niet heel veel anders. Ook hier zouden we elk verhaal over lafhartig verraad en collaboratie makkelijk kunnen inruilen voor méér voorbeelden van heldhaftig gedrag. Waar ouderen wel voor een behoudende koers kozen, waren jongeren sneller tot verzet geneigd. Zo stelde jonkheer Willem Hendrik de Beaufort, een zestiger, zich als directeur van de N.V. Landgoed Den Treek voorzichtig op tegenover de Duitsers. Jongere familieleden sloten zich echter bij het verzet aan. Jonkheer Binnert Philip de Beaufort, student aan de Landbouwhogeschool in Wageningen, verrichtte al in de herfst van 1940 spionageactiviteiten voor de Ordedienst. Hij werd in Brussel opgepakt, wist uit het Oranjehotel in Scheveningen te ontsnappen, maar zou de oorlog toch niet overleven. Een andere neef moest met twee andere jonge verzetsstrijders onderduiken in een villa bij kasteel Darthuizen, die werd bewoond door drie zussen Pauw van Wieldrecht, kleindochters van de kasteelvrouwe. De zussen boden niet alleen onderdak aan verzetsstrijders, maar ook aan evacuees en moesten daarnaast plek zien te maken voor ingekwartierde Duitse soldaten. Jonkvrouwe Jeanne Pauw, de oudste, keerde in de herfst van 1944 niet terug van een koeriersopdracht. Na de oorlog werden haar stoffelijke resten teruggevonden. Ook de drie onderduikers uit de villa overleefden de oorlog niet. Vlak voor de bevrijding werden ze op 5 mei 1945 door SS'ers vermoord.⁴⁸

Karikatuur van 'Sibbeltje' en haar zussen, die in 1944 op Oldengaerde verbleven. Coll. Drents Archief, Assen

ERFGOED VAN DE OORLOG

Al snel na de Bevrijding werd duidelijk dat particuliere eigenaren niet in staat waren over te gaan tot restauratie of herbouw van hun verwoeste huizen. Ze kregen weinig steun van de Staat, die al evenmin over veel financiële middelen beschikte en zich in de eerste fase van de wederopbouw allereerst wilde richten op het redden van kastelen die een publieke functie hadden en in historisch opzicht onvervangbaar waren.

In andere gevallen had men het voornemen een ruïne te ver-vangen door een kleiner landhuis, dat blijvend de historische plek van het kasteel aanduidde en een nieuw, herkenbaar middelpunt van het landgoed zou kunnen vormen. De Ne-derlandse Kastelenstichting stelde in 1947 lijsten op van ruïnes waarvan ze het herstel onmogelijk achtte dan wel somber inzag. Dit pessimisme was terecht, want slechts een klein deel van de 'nieuwe ruïnes' zou worden gerestaureerd, vaak pas tien tot twintig jaar na het einde van de oorlog. De helft van de zwaar beschadigde kastelen is ook nu nog een ruïne of is helemaal verdwenen.⁵⁵ De in 1945 opgerichte Nederlandse Kastelenstichting had aanvankelijk als taak advies te verstrekken aan het Nederlands Beheersinstituut dat buitens, landgoederen en andere bezit-tingen beheerde van niet uit de concentratiekampen terugge-keerde Joden, landverraders en Duitsers. Marieke Oprel komt in haar verkennende studie naar de confiscatie van kastelen en landgoederen tot 35 gevallen van confiscatie, waarvan sommi-ge enkel plaatshadden vanwege de Duitse nationaliteit van de eigenaar.⁵⁶ Dit aantal moet echter hoger hebben gelegen, zo weten we dankzij Lou Heynens.⁵⁷ De meeste confiscaties von-den plaats in Limburg, waar vele kasteelheren de Duitse natio-naliteit hadden. Een flink deel van hen was nationaalsocialistisch gezind geweest tijdens de oorlog, maar ook tegenstanders van het Hitlerregime werden getroffen. Wie kon aantonen geen 'vijand van de Nederlandse staat' te zijn geweest, moest vaak jaren wachten op teruggave van zijn geconfisqueerde bezittin-gen. Delen van het landgoed konden tegen die tijd al verkocht zijn. Zelfs wanneer een 'ontvijandverklaring' was afgegeven, verliep de restitutie vaak niet volgens de regels en werden de ei-genaren financieel zo gedupeerd dat zij hun kasteel of landgoed alsnog moesten verkopen.⁵⁸

Een bijzonder schrijnend geval was kasteel Nijenrode, dat Duits bezit werd na de vlucht naar Engeland in mei 1940 van de Jood-se kunsthandelaar Jacques Goudstikker, de eigenaar van het kasteel. Goudstikker had de vertrekken van het kasteel ingericht om zijn grote schilderijencollectie aan het publiek te tonen. Daarnaast was Nijenrode het decor geweest van benefiet-concerten voor Joodse vluchtelingen en van feesten voor de Europese jetset, opgeluisterd door het Concertgebouworkest. Tijdens zijn vlucht naar Engeland was Goudstikker overleden; na de oorlog werd zijn weduwe geconfronteerd met de inbeslagna-me door de Nederlandse Staat van zijn kunstcollectie, kasteel Nijenrode en twee andere huizen. De langlopende rechtszaak over de restitutie van de schilderijen versterkte in de publieke opinie het bewustzijn over het leed dat Joodse slachtoffers van het nazibewind ook na de oorlog is aangedaan. Enkele jaren ge-leden was Nijenrode het toneel van een nieuwe benefietavond – een opvallende, bijzondere herdenking van Goudstikker en zijn *joie de vivre*.⁵⁹ De tragische geschiedenis van de collectie Goudstikker laat zien dat de Tweede Wereldoorlog in Nederland onverwerkt verleden blijft. Dat blijkt ook wanneer we kijken naar museale presentaties op kastelen en buitenplaatsen. Daarin is meestal maar heel weinig aandacht voor de Duitse bezetting. Curatoren van kasteelmusea kiezen bijna altijd een ander *master narrative*, en dat is ook niet zo verwonderlijk. Kastelen zijn woningen voor ridders, buitenplaatsen tonen weelde en kunstzin, en tuinen en parken verbeelden natuur en romantiek. Een voorbijganger as-socieert een kasteel dan ook meestal met lang vervlogen tijden, niet met het jongste verleden. Wie aan het Muiderslot denkt, ziet graaf Floris of P.C. Hooft voor zich, niet de kunstschaten uit het Rijksmuseum die hier in de oorlogsjaren een tijd lagen opgesla-gen. Het Loo verbinden we met de Oranjes, niet met de banier

met hakenkruis die tijdens de bezetting aan de gevel hing. Froukje van der Meulen wees op de paradox dat de overgang van kasteel en buitenplaats van woonhuis naar museum weliswaar een 'culturele democratisering' inhield, maar dat in de museale presentaties niettemin veelal 'antidemocratische, nostalgische sentimenten' overheersen.⁶⁰ In een museum-presentatie die de bezoeker moet verleiden uit het moderne, hectische leven te treden en zich even kasteelheer of kasteel-vrouw te wanen, is kennelijk geen plaats voor de harde randen van de Tweede Wereldoorlog die de al eerder gezette neergang van het kasteel liet versnellen. Toch is het thema nu eindelijk voorzichtig op de onderzoeksagenda gezet. Er is natuurlijk het initiatief van de Nederlandse Kastelenstichting rond de 'Dag van het Kasteel 2020', waar dit essay een bijdrage aan hoopt te leveren. Daarnaast zijn er enkele andere projecten. Erfgoedhuis Zuid-Holland lanceerde al eerder onder de titel 'Landgoederen in de Tweede Wereldoorlog' een aantal videoreportages met opvallende oorlogsverhalen rond buitenplaatsen.⁶¹ Geldersch Landschap & Kasteelen wijst bezoekers op de meer en minder subtiële fysieke herinneringen aan de oorlog zoals de kogelga-ten in de grote toren van Rosendael of muurschilderingen die Nederlandse soldaten aan het einde van de oorlog in kasteel Waardenburg aanbrachten. Het meest omvangrijke initiatief is 'Oorlog in Arcadië, 1940-1945', van het Geldersch Genoot-schap, de Kastelenstichting, en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Dit groot opgezette project, dat vorig jaar van start ging, richt zich in eerste instantie op Gelderland, maar mikt op uitbreiding naar heel Nederland.

HET JAAR VAN DE VERNIETIGING

Het laatste oorlogsjaar bracht veel meer schade aan kastelen en buitenplaatsen dan de vier jaren daarvoor. Na de landing in Normandië en de opmars van de geallieerden werden de zuidelijke provincies en Gelderland in september 1944 frontgebied. Ook achter het front raakten de Duitsers in paniek.

Britse soldaten bij kasteel Geijsteren, dat in de nacht van 30 november op 1 december 1944 werd veroverd door Britse troepen. Beeldbank WO2 – NIOD, Amsterdam

In enkele dagen bliezen ze rond Velzen en IJmuiden een reeks buitenplaatsen op om meer schootsveld voor hun bunkers te creëren.⁴⁹ Het mislukken van Operatie Market Garden maakte dat vooral Gelderse en Noord-Limburgse kastelen maandenlang in de frontlinie kwamen te liggen en herhaaldelijk doelwit werden van artilleriebeschietingen en luchtaanvallen. De lijst van zwaar beschadigde of volledig vernietigde kastelen lijkt eindeloos: Asten, Bingerden, Blitterswijk, Hemmen, de Hof te Dieren, de Doorwerth, de Duno, Geysteren, Kessel, enzovoorts. In Gelderland werden in het laatste oorlogsjaar maar liefst 42 kastelen en buitenplaatsen vernietigd of beschadigd, in Limburg 14, in Noord-Brabant 10, in Noord-Holland en Utrecht 8, zo stelt Mariëlle Bakker in een rapport dat zij in opdracht van de Nederlandse Kastelenstichting opstelde.⁵⁰ Soms bleek achteraf dat de verwoesting geen enkel militair doel had gediend. De geallieerden bombardeerden in oktober 1944 Windesheim bij Zwolle vanuit de veronderstelling dat er hoge Duitse officieren in het huis verbleven. De oude, mooie havezate bleef als een smeulende ruïne achter, het vijandelijke doelwit verbleef elders ten tijde van de aanval. Hetzelfde lot overkwam Zuylestein. In maart 1945 vielen geallieerde jachtvliegtuigen de Utrechtse ridderhofstad aan na berichten van het verzet dat een generaal met zijn staf zich in het kasteel ophield. De aanval was in zoverre een succes dat van het kasteel nog slechts enkele

muurresten overeind bleven. Maar de raid was zinloos, want de generaal en zijn staf waren niet aanwezig toen de vliegtuigen hun bommen lieten vallen.⁵¹ Het gebeurde ook wel dat buitens simpelweg mee ten onder gingen in het allesverzendende vuur van de opmars. Op Walcheren gingen Westhove in Domburg en de Elderschans in Aardenburg ten onder, toen de geallieerden met bommen bressen in de dijken sloegen om land onder water te zetten.⁵² De strijd in Zeeland betekende ook de vernietiging van Zorgvliet in Ellewoutsdijk, ooit een sprookjeshuis genoemd dat 's avonds dankzij zijn elektrische verlichting voor bezoekers als een toverfee in een eenzaam bos verrees. Min of meer tegelijk met de kerk en de meeste andere voorname huizen in het dorp werd de buitenplaats in oktober weggeschoten. Van het park van Zorgvliet bleven een gietijzeren prieel, enkele tuinbeelden en wat kronkelende paden over.⁵³ In haar inventarisatierapport komt Bakker voor de hele oorlog tot 222 vernietigde en beschadigde kastelen en buitenplaatsen. In 90 gevallen ging het om huizen die waren uitgewoond als gevolg van inkwartiering en andere vormen van gebruik door de bezetter. Militaire operaties van de Duitsers beschadigden of verwoestten 35 buitens. Hiertegenover staan 81 kastelen en buitenplaatsen die het slachtoffer waren van luchtaanvallen en het grondoffensief van de geallieerden in het laatste oorlogsjaar.⁵⁴

TOT SLOT

De herinnering op Nederlandse kastelen en buitenplaatsen aan de Tweede Wereldoorlog vormt een aardige weerspiegeling van de algemene geschiedschrijving van de oorlog. Waar er aanvankelijk alleen belangstelling leek te zijn voor de schade die ze in deze jaren opliepen, is er de laatste jaren ook aandacht voor kastelen als dader-
rfoogd en plaatsen van verzet, en voor allerlei andere verborgen oorlogsgeschiedenissen. Nog recenter zijn studies over naoorlogse confiscaties van kastelen en landgoederen van Duitse eigenaren.

Hoelang moeten we de Tweede Wereldoorlog zien in het licht van de geschiedenis van kastelen in Nederland? Als we alleen naar de gebouwen kijken, dan is het verleidelijk om de oorlog te beschouwen als heftige, opzichzelfstaande jaren van beschadiging en verwoesting, waarop vanaf 1945 aanvankelijk langzaam, maar later versneld, een tijd van herstel volgde. Kiezen we niet voor het perspectief van de stenen maar voor het gezichtspunt van de cultuur en samenleving waarbinnen gebouwen betekenis krijgen, dan moet de slotsom wel zijn dat de oorlog het brandpunt vormde van de ondergang van het kasteel in de twintigste eeuw. De Tweede Wereldoorlog heeft daardoor een zeer wezenlijke betekenis binnen de duizend jaar ‘kastelengeschiedenis’ van Nederland. Waar voor 1940 nog een groot aantal kastelen en buitenplaatsen voor bewoning dienden, werd na de oorlog al snel duidelijk dat die tijd niet meer zou terugkeren. Het kasteel was nu kantoor, gemeentehuis, museum of horecagelegenheid. In een café of restaurant is het moeilijk plek maken voor de Tweede Wereldoorlog. Waar moeten de herinneringen aan de oorlog dan huizen? In het kasteelmuseum, of toch in de ruïnes van de verwoeste kastelen? Te vaak wordt de oorlog weggepoetst door aanhelingen, overkappingen en moderne terrassen die niet de oorlogsbeleving maar de culinaire ervaring moet versterken.⁶² Wat overblijft zijn oude fotoboeken en archiefstukken, doorvertelde en opgeschreven herinneringen, anekdotes, gedichten, verhalen en romans en verhalen over angstwekkend gekraak van brekende takken en machtig orgelend bladergeruis.

Na de Bevrijding aangebrachte muurschildering in Kasteel Waardenburg, naar voorbeeld van een in de illegale pers verschenen spotprent.

Coll. Geldersch Landschap & Kasteelen, Arnhem

Noten

- Citaat uit het dankwoord van Louis Ferron na de uitreiking van de Constantijn Huygensprijs, die hem in 2001 werd toegekend voor zijn gehele oeuvre.
- A.R. Orbons, ‘Historisch kader (1779-1788)’, in: T. Hoekstra en W. Landewé, ed., *Amstenrade. Een adellijk woonhuis in Zuid-Limburg* (Utrecht, 2003) 27; vgl. L. Heynens, *De oorlogsgouverneur van Limburg. Maximiliaan graaf de Marchant et d’Ansembourg* (Soesterberg, 2015).
- F. van Vree en R. van der Laarse, *De dynamiek van de herinnering. Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam, 2009).
- J. Draaijer, *Landgoed als leerschool. Biografie van Philip Dirk baron van Pallandt van Eerde (1889-1979)* (Hilversum, 2019) 79-82.
- I. Montijn, *Hoog geboren. 250 jaar adellijk leven in Nederland* (Amsterdam-Antwerpen, 2012) 280.
- P. Kamminga, *Het Wapen van Slochteren* (Groningen, 2015) 16-18.
- S.W. Verstegen, ‘Het beheer van de bezittingen bij het huis Hackfort 1803-1970’, in: F. Keverling Buisman, e.a., ed., *Hackfort. Huis en landgoed* (Utrecht, 1998) 146.
- P.J. van Cruyningen, *Landgoederen en landschap in de Graafschap* (Utrecht, 2005) 91-113; zie ook E. Storms-Smeets, ‘Verloren erfgoed. De destructie van landhuizen, buitenplaatsen en landgoederen in de twintigste eeuw’, in: C. Gietman, e.a., ed., *Huis en habitus. Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen. Opstellen voor prof. dr. Yme Kuiper, aangeboden bij zijn afscheid als bijzonder hoogleraar Historische Buitenplaatsen en Landgoederen aan de Rijksuniversiteit Groningen* (Hilversum, 2017) 408.
- U. den Tex, *Anna baronesse Bentinck 1802-1982. Een vrouw van stand* (Amsterdam, 2003) 80.
- S.W. Verstegen, *Vrije wandeling. Het parlement, de fiscus en de bescherming van het particuliere Nederlandsche natuurschoon. De Natuurschoonwet tussen 1924 en 1995* (Groningen-Wageningen, 2017) 67-69.
- E. van Nispen, *De nood onze kastelen* (s.l., s.a. [1937]) 5-6.
- W.J. Huberts, *In de ban van een beter verleden. Het Nederlandse fascisme 1923-1945* (dissertatie RU Groningen, 2017) 124. Jhr. J.W. Godin de Beaufort was een voormalig cavalerie-officier. In een rapport d.d. 20 augustus 1925 wordt hij omschreven als een ‘verwoed sportsman’ met ‘Pruisische jonker opvattingen’, die in het dagelijkse leven vaak als eigen rechter optrad maar geen politieke aspiraties had. Bovendien was hij, aldus het rapport, ‘een slecht spreker’ en was hij ‘zeer op zijn gemak gesteld’. resources.

- huygens.knaw.nl/watermarker/pdf/cid/0600-0699/646.pdf (laatst geraadpleegd 31 jan. 2020).
- R. te Slaa en E. Klein, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal Socialistische Beweging, 1931-1935* (Amsterdam, 2009) 578-579.
 - Y. Kuiper, ‘Van heerlijkheid naar familiestichting. Van Wasse-naer (van Catwijk) in de 19e en 20e eeuw’, in: H.M. Brokken, ed., *Heren van stand. Van Wassenaer 1200-2000. Achthon-derd jaar Nederlandse adelsgeschiedenis* (s.l., 2000) 234-238; R. van Duijn, *Een zoon voor de Führer. De nazi-utopie van Julia Op ten Noort* (Amsterdam, 2018) 45-75.
 - I. van Boetzelae, *Oorlogsouders. Een familiechroniek over goed en fout in twee adellijke families* (s.l., 2017); Van Duijn, *Een zoon voor de Führer*; Heynens, *De oorlogsgouverneur van Limburg*; idem; *Geconfisqueerd als vijandelijk vermo-gen. Het dossier Limburgse kastelen* (Valkenburg aan de Geul, 2013). Zie ook: H. van Osch, *Jonkheer D.J. de Geer. De teloorgang van een minister-president* (Amsterdam, 2007).
 - R. Matzen, *Audrey Hepburn, het Nederlandse meisje. Haar tijd in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam, 2019).
 - Zie H. de Valk, ‘Distance and attraction. Dutch aristocracy and the political right wing’, in: K. Urbach, ed., *European aristocracies and the radical right 1918-1939* (Oxford, 2007) 73-88; Y. Kuiper, ‘Adel, Nation und Staat in den Nie-derlanden im 19. und 20. Jahrhundert’, in: M. van Driel, M. Pohl, B. Walter, ed., *Adel verbindet. Elitenbildung und Stan-deskultur in Nordwestdeutschland und den Niederlanden vom 15. bis 20. Jahrhundert* (Paderborn, 2010) 245-246.
 - Heynens, *De oorlogsgouverneur van Limburg*, 32; idem, *Geconfisqueerd als ‘vijandelijk vermogen’*, 29-30.
 - F. Vogelzang, *Nieuwe functies voor kastelen en buitenplaat-sen. Een eeuw herbestemming* (Wijk bij Duurstede, 2016) 9-12, 64.
 - F. Lugt, *Oud-Poelgeest. Van middeleeuws kasteel tot rustpunt in de Randstad* (digitale versie, 2015) 78.
 - In 2016 telde Nederland volgens een telling van de Neder-landse Kastelenstichting ongeveer 850 kastelen en bui-tenplaatsen. Slechts 300 daarvan dienden nog particuliere bewoning. Vogelzang, *Nieuwe functies*, 5.
 - Huberts, *In de ban van een beter verleden*, 147-150, 221.
 - Het Volk*, 7 jan. 1932.
 - W. Huberts, ‘‘Een heel raar mannetje.’’ Bertus Smit (1897-1994), esperantist, fascist, kampoverlevende, snoever en avonturier’, *Tijdschrift voor Biografie* 5 (2016) 73-84.

- Haagsche Courant*, 9 maart en 25 okt. 1939.
- Bakker, *Kastelen in oorlogstijd*, 8-9.
- Lugt, *Oud-Poelgeest*, 111.
- Zie bijv. W. Falk, *Falkenjahre. Erinnerungen 1910-2003* (Moosburg, 2003) 194, 197.
- F. van der Meulen, ‘Kastelen in een nieuwe wereld. De Twee-de Wereldoorlog als katalysator in de twintigste-eeuwse ontwikkeling van Nederlandse elitewoningen’, *Virtus* 18 (2011) 218.
- Zie bijv. *Deutsche Zeitung in den Niederlanden*, 20 dec. 1940.
- D. Reewijk, ‘Dravers op Clingendael. Sport en het interna-tionale netwerk van de familie Van Brienen’, in: Gietman, e.a., ed., *Huis en habitus*, 183; J. Koll, *Arthur Seyß-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik in den Niederlanden* (Wenen, 2015) 205-206; F. van der Meulen, *Kastelen in oorlogstijd. De omgang met de Tweede Wereldoorlog in de presentatie van Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landhuizen* (masterscriptie Erfgoedstudies; Universiteit van Amsterdam, 2010) 53.
- Algemeen Handelsblad*, 5 aug. 1941.
- Koll, *Arthur Seyß-Inquart*, 207, 574.
- M. Bakker, *Kastelen in oorlogstijd. Geschiedenis en restau-ratie van Nederlandse kastelen en buitenplaatsen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog* (MA-scriptie; Universiteit Utrecht, 2010) 10.
- <https://joodsewerkkampen.nl/Werkkamp/32-palastina.html> (laatst geraadpleegd 31 jan. 2020).
- R. Ellenkamp, *Oorlog op de Wiersse* (Doetinchem, 2017) 32-39, 47-48.
- De Telegraaf*, 18 aug. 1940.
- Dagblad van het Zuiden voor Eindhoven, Meierij, Peel en Kempenland*, 6 aug. 1942. Aan dit kamp werd medewerking verleend door de Vereniging Ave Rex Christe, eigenaar van het kasteel.
- De Zwarte Soldaat*, 21 aug. 1942.
- Landgoederen in Nederland. Met gegevens over de ligging en de toegangsregeling* (’s-Gravenhage, 1942) 3, 78, 98, 120-121.
- B. Admiraal, *Oldengaerde. Tegen wil en dank?* (MA scriptie Landschapsgeschiedenis; Rijksuniversiteit Groningen, 2019) 66-68.
- Ibidem, 67-68.
- J. Jas en A. Viersen, ‘Weerbarstig voortbestaan. Meer dan zeven eeuwen kasteelhistorie’, in: J. Jas, ed., *Kasteel Waardenburg. Weerbaar en veelzijdig*. (Zwolle, 2009) 47.

- Interview met Anna barones de Brauw geb. van Heeckeren van Brandsenburg, door Hanneke Ronnes en Linda Hiem-stra, 3 dec. 2006.
- R. Prins, *Huis Molecaten* (Zwolle, 2003) 117-126.
- Zo ging ze om met John en Nini van Limburg Stirum die op het dichtbijgelegen Huize Jsselmiedt woonden. De graaf was gezant geweest in Berlijn maar overgeplaatst toen hij zijn afkeur van het nazisme had laten blijken.
- Y. Kuiper, ‘Memory, residence and profession. Aspects of the process of reconversion of a Dutch noble family in the twentieth century’, in: N.H. Bijleveld, e.a., ed., *Nobilities in Europe in the twentieth century. Reconversion strategies, memory culture, and elite formation* (Groningen, 2015) 142.
- L. Caspers, *Vechten voor vrijheid. Oorlog en verzet op de Utrechtse Heuvelrug* (Hilversum, 2007) 178; K. Kreuning, ‘Landgoed Den Treek en de Stichting Nationaal Monument Amersfoort’, *Informatiebulletin Stichting Nationaal Monu-ment Kamp Amersfoort* 17 (2006) 24-27.
- Bakker, *Kastelen in oorlogstijd*, 10.
- M. Bakker, *Vernietiging en wederopbouw. Nederlandse kas-telen en buitenplaatsen tijdens de Tweede Wereldoorlog* (rapport Nederlandse Kastelenstichting; Wijk Bij Duurstede, 2011) 92.
- Bakker, *Kastelen in oorlogstijd*, 58.
- Bakker, *Vernietiging en wederopbouw*, 19.
- A. van Suchtelen, *Versailles aan de Schelde. Familiechroniek* (Amsterdam, 2017) 269.
- Bakker, *Vernietiging en wederopbouw*, 42.
- Bakker, *Kastelen in oorlogstijd*, 36, 74; S. Gerards, R.M. Hollewijn, J. de Jong, *WOII slachtoffers onder kastelen in het Nederlands-Duits grensgebied* (onderzoeksrapport; Universiteit Maastricht, 2012) 13.
- Marieke Oprel, ‘(On)Eigenlijk onteigend?’, *Kasteelkatern* 37 (2012) 4-7.
- Heynens, *Geconfisqueerd als ‘vijandelijk vermogen’*, 24.
- Oprel, ‘(On)Eigenlijk onteigend?’, 6.
- G. Aalders, *Roof. De ontvreemding van joods bezit tijdens de Tweede Wereldoorlog* (’s-Gravenhage, 1999) 95-98; P. den Hollander, *De zaak Goudstikker* (Amsterdam, 1998).
- Van der Meulen, ‘Kastelen in een nieuwe wereld’, 220.
- <https://geschiedenisvanzuidholland.nl/verhalen/landgoe-deren-in-de-tweede-wereldoorlog>, laatst geraadpleegd 31 jan. 2020.
- M. Purmer en H. Baars, ‘Bedreigde bouwvallen. Kasteelru-ines in het Nederlandse landschap anno 2019’, *Tijdschrift voor Historische Geografie* 4 (2019) 218-234.

OVER DE AUTEURS

Prof. dr. Hanneke Ronnes studeerde geschiedenis, archeolo-gie en antropologie. Ze is werkzaam als docent aan de Univer-siteit van Amsterdam (bij de afdeling Kunst en Cultuur) en als bijzonder hoogleraar Historische Buitenplaatsen en Landgoe-deren verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen (leerstool ingesteld door de Stichting Van der Wyck-de Kempenaer). **Dr. Conrad Gietman** is historicus en redacteur, en werkzaam als wetenschappelijk medewerker bij de Hoge Raad van Adel in Den Haag. Hij schrijft over adel, kastelen, buitenplaatsen en herinneringscultuur in de vroegmoderne en moderne tijd.

OVER DE NKS

De Nederlandse Kastelenstichting (NKS) is het kenniscentrum op het gebied van kastelen en buitenplaatsen. Zij zet zich in voor het bevorderen van waardering, bekendheid en instand-houding van kastelen, buitenplaatsen en hun historische groen. Door kennis te vergaren en te delen. Steun ons werk en wordt voor €35,- per jaar donateur. Ga naar www.kastelen.nl/donateur

COLOFON

Uitgever

Deze krant is een uitgave van de:

Nederlandse Kastelenstichting

Klooster O.L.V. ter Eem
Daam Fockemalaan 22
3818 KG Amersfoort
www.kastelen.nl
www.dagvanhetkasteel.nl
info@kastelen.nl

Redactie

Heidi van Limburg Stirum, Fred Vogelzang en
Jacques Hendrickx
Contact met de redactie kan via
info@kastelen.nl

Team Dag van het Kasteel 2020

Heidi van Limburg Stirum, Janneke van Dijk, Chrissy Flohr,

Martien Verdenius, Fred Vogelzang, Ben Olde Meierink, Ineke Mok, Dineke Stam, Barbara Joustra, Annabelle de Gast, Merel Spithoven, Ellen Steffers-Dekker, Anne de Jong, Gijs van Geel en Roos Otten

Ontwerp en opmaak

Frank de Wit, Zwolle

Druk

hoekstrakrantendruk, Emmeloord

Copyright/ Disclaimer

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Deze krant is met de grootst mogelijke zorgvuldigheid samengesteld. Toch is het mogelijk dat informatie in deze krant onvolledig of onjuist is. De uitgever aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid voor eventueel geleden schade door onjuistheden in dit blad.

ISSN 2665-9743

Deze krant is tot stand gekomen met steun van

Fonds voor Cultuurparticipatie
Vfonds
Bankgiroloterij
Prins Bernhard Cultuurfonds
Overijsselse Kastelenstichting
Nederlandse Kastelenstichting

BRENG OP TWEEDE PINKSTERDAG EEN
DIGITAAL BEZOEK AAN

DAG **VAN HET** KASTEEL

Dag van het Kasteel is aandacht voor kastelen en buitenplaatsen.
Dit jaar bezoek je ons publieksprogramma online! Ga via de website
op een digitale reis naar het oorlogsverleden van deze prachtige
plekken. Beleef op 1 juni de primeur van deze onbelichte
verhalen op www.dagvanhetkasteel.nl!

BEZET & BEVRIJD

KASTELEN EN BUITENPLAATSEN IN 1940–'45

**BELEEF
VERRASSENDE
VERHALEN**

**BELUISTER
MUZIEK UIT
1940–'45**

**ONTDEK
ARCHEOLOGISCHE
KASTEELPLAATSEN**

DAGVANHETKASTEEL.NL